

UDK: 80/81

Dilnozaxon QO'CHQOROVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktranti
E-mail: adilnoza920@gmail.com

O'zDJTU dotsenti, PhD G.A.Raximova taqrizi asosida

O'ZBEK DRAMALARIDA UCHROVCHI PAREMIYALARNING LINGVOKULTROLOGIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Maqolada o'zbek dramalarida uchrovchi paremiyalarning lingvokulturologik xususiyatlari misollar yoradami tahlil qilinadi. Ushbu maqolada Turli xususiyatlarga ega bo'lgan frazeologik birliklar majmui tilning frazeologik qatlamini tashkil etadi. Tilning frazeologik qatlami doimiy ravishda yangi frazeologemalar bilan boyib boradi va xalqning madaniy-tarixiy tajribasini, shuningdek, muayyan tilning tarixiy taraqqiyot qonunlarini aks ettiradi. Frazeologemalarni o'rganish va tasnif qilish bilan frazeologiya shug'ullanadi.

Kalit so'zlar: Lacuna, maqol, frazeologik birliklar, lingvokulturologiya, ekvivalent.

LINGUISTIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF PAREMIAS FOUND IN UZBEK DRAMAS

Annotation

The article analyzes the linguistic and cultural characteristics of proverbs found in Uzbek dramas with the help of examples. In this article, a set of phraseological units with different characteristics constitutes the phraseological layer of the language. The phraseological layer of the language is constantly enriched with new phraseology and reflects the cultural and historical experience of the people, as well as the laws of historical development of a particular language. Phraseology deals with the study and classification of phraseology.

Key words: Lacuna, proverb, phraseological units, linguoculturology, equivalent.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРЕМИЙ, ВСТРЕЧАЮЩИХСЯ В УЗБЕКСКОЙ ДРАМАТУРГИИ

Аннотация

В статье на примерах анализируются лингвокультурные особенности паремий, встречающихся в узбекских драматургах. В данной статье совокупность фразеологизмов с различными характеристиками составляет фразеологический пласт языка. Фразеологический пласт языка постоянно обогащается новой фразеологией и отражает культурно-исторический опыт народа, а также закономерности исторического развития того или иного языка. Фразеология занимается изучением и классификацией фразеологии.

Ключевые слова: Лакуна, пословица, фразеологизм, лингвокультурология, эквивалент.

Kirish. Bugungi kunda lingvokulturologiya ko'pincha ekstralingvistik sharoitlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan ta'lim sifatida ko'riladi. Tilshunoslikdagi antropotsentrik yondashuv an'anaviy ravishda lug'at sohasiga taalluqlidir; uzoq yillar davomida shakllangan an'analar aks etgan badiiy matn tahlil qilishda antropotsentrik yondashuv asosida bajariladi. Bunday yondashuvni tilshunos Y.S. Stepanov to'g'ri deb hisoblaydi, chunki lingvistik tadqiqotlarda antropotsentrik paradigmaning boshlang'ich asosi ma'ruzachining (shaxs yoki jamiyat) "qo'llash jarayonida tilni o'zlashtirish" qobiliyatini tan olishdir [10].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqot zamonaviy tilshunoslikning: frazeologiya, leksikologiya, lingvokulturologiya va qiyosiy tilshunoslik kabi yo'nalishlarida olib borilgan uslubiy ishlarga asoslanadi. Quyidagi tilshunoslarning tadqiqotlari asarning nazariy asoslari uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi: V. L. Arxangelskiy, I. V. Arnold, O. S. Axmanova, N. D. Arutyunova, V. V. Vinogradov, M. D. Stepanov, I. I. Chernysheva, N. M. Shanskiy, V. G. Gaka, A. V. Kunin, V. N. Teliy va boshqalar. Ishda o'rganilayotgan birliklar ustida tadqiqotini amalga oshirishda kompleks va tizimli yondashuv asosida umumiy ilmiy uslubiy tamoyillarga asoslangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning nazariy ahamiyati mavzuni o'rganish jarayonida paremiyalarning xususiyatlarini va sotsiopragsmatik komponentining dolzarb

ahamiyatiga ta'sir qilish doirasini aniqlashdir. Bu zamonaviy tilshunoslikda, xususa pragmalingsvistikada, til vositalarining funksiyasini aniqlashtirishga yordam beradi va maqollar tomonidan ko'tarilgan funksional-semantik va pragmatik masalalarni o'rganishga hissa qo'shadi.

Tahlil va natijalar. Kognitiv va etnolingvistik tahlil yordamida antropotsentrik tilshunoslik millatning o'ziga xosligini va turmush tarzini, uning qadriyatlarini to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan lingvokulturologik leksikaning mohiyati ochib beriladi. Hozirgi kunda zamonaviy tilshunoslikning antropotsentrik yo'nalishida obyekt ma'lum bir millatning kognitiv dunyoqarashining muhim ko'rsatkichi bo'lgan til hisoblanadi. Ushbu yo'nalishning asoschilari: Gumboldtning millat va til birligi haqidagi g'oyalari chet el va rus tadqiqotchilari A. Potebnja, Boduen de Kurtene, G. Shtayntal, I. Gerder ta'limotlarida, bundan tashqari, D. Uitni, D.U. Pauell, Xaydiger, F. Boas, E. Sepir, B.L. Vorf, L. Vaysgerber, U. Stepanov, Teliya, E. Kubryakova, D. Lixatchev, V. Demjankov, M.Minski, U. Apresyan, U. Karaulov, N. Jinkin, V. Maslova, I. Galperin kabi olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Zamonaviy lingvistik paradigmaning nazariy va kognitiv tadqiqot jarayonlari tobora mazmunli bo'lib, zamonaviy tadqiqotlar uchun asosiy shart bo'lib xizmat qilmoqda. Til dialektik hodisa degan fikrga asoslanib, antropotsentrik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maqsad insonning tilga ta'sirini ham,

tilning inson hayoti, fikrlash jarayonlari va turmush tarziga ta'sirini ham aniqlashdir. Hozirgi kunda har bir xalq tomonidan real dunyoni idrok etish va tushunish, shu orqasida dunyoning lisoniy tasvirini shakllantirish jarayonida, ushbu zamonaviy ilmiy yo'nalishlarning fanlararo "til va tafakkur", "til va etnos", "til va madaniyat" va "til va psixologiya" kabi xususiyatini tasdiqlaydi va o'zaro bog'liqliklarni yuzaga keltiradi. Ikki turli xil fanning til konsepti bilan birlashishi natijasida tilshunoslik fanining yangi kognitiv lingvistika, etnolingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika kabi yo'nalishlari shakllandi. Hozirgi vaqtda ushbu sohalarining har biri alohida ob'ekt va tadqiqot mavzusiga, shuningdek, alohida ilmiy va intizomiy xususiyatga ega. Ular toifalar, kontseptual tizimlar va metall tildan iborat.

Til – madaniyat tushunchasiga bo'lgan qiziqishning tobora ortishi esa terminologik qatlam tarkibiga kiruvchi tushunchalarni aniqlashtirishni dolzarb masala darajasiga ko'tarmoqda. Insonni o'z tilidan tashqarida o'rganishning iloji bo'lmaganligi sababli, til milliy madaniyatning mavjudligini va uning asosiy shakllarini o'zida namoyon etadi. Til, madaniyat, etnosning o'zaro munosabati masalasi yangi

hodisa emas. XIX asrning boshlaridanoq bu muammoni nemis olimlari aka-uka Grimmilar o'rganishga xarakat qilganlari ma'lum. "til-madaniyat" tushunchalarining uzviy aloqadorligi dastlab V.Fon Gumbolting ishlarida ko'rinadi[11].

Turli xususiyatlarga ega bo'lgan Frazeologik birliklar majmui tilning frazeologik qatlamini tashkil etadi. Tilning frazeologik qatlami doimiy ravishda yangi frazeologemalar bilan boyib boradi va xalqning madaniy-tarixiy tajribasini, shuningdek, muayyan tilning tarixiy taraqqiyot qonunlarini aks ettiradi. Frazeologemalarni o'rganish va tasnif qilish bilan frazeologiya shug'ullanadi.

Lakunalar (realialar) tilning semantik xaritasida faqat bir millatgagina xos bo'lgan so'zlardir ya'ni nominativ birliklarning milliy-madaniy o'ziga xosligi nafaqat ekvivalent birliklar mavjudligida, balki ma'lum bir tilda ifodalangan so'zlar va ma'nolarning boshqa tillarda yo'qligida ham namoyon bo'lishi mumkin. Ko'pincha tillardan birida lakunaning mavjudligi tegishli denotatning yo'qligi bilan emas, balki ayni qaysidir madaniyatda bunday farqning ahamiyati yo'qligi bilan izohlanadi. Iymon va insof haqida, vijdon haqida, mehmondo'stlik va vatanparvarlik haqidagi maqollar shu jumlasidandir.

Arzon bo'lsa, oluvchidan insof ketar,
Qimmat bo'lsa — sotuvchidan.

Vijdondan kechgan yiqilar.

Da'vogar sust bo'lsa,
Qozi muttaham bo'lar.

Insof — sari baraka.

Insofi borning barakati bor.
Insofi yo'qning imoni yo'q.

Insofli oshini yer.
Insofsiz — boshini.

Dunyoning milliy-madaniy rivojlanishi ona tili ta'siri ostida sodir bo'ladi, chunki biz dunyo haqida faqat o'z tilimizning birliklarida, uning kontseptual tarmog'idan foydalangan holda o'ylashimiz mumkin. Shu sababli, turli millatlar kontseptsiyaning turli xil vositalaridan foydalanib, dunyoning turli xil lisoniy tasvirini shakllantiradilar, bu aslida milliy madaniyatlarning asosidir. Fransuz va o'zbek tili uchun umumiy xos bo'lgan bir yana bir narsani ko'rish mumkin. Maqollarda diniy lakunlarning bo'lishi shunday qilib, xalq tili uning hayoti, tarixi, madaniyati, dunyoqarashini aks ettiradi. Tushunchasi til va madaniyat bir-biridan ajralmasdir. Til va madaniyat o'zaro ta'sir qiladi. Har bir xalqning tili o'ziga xos xususiyatni ifodalaydi va "xalqning eng yaxshi xarakteristikasi"dir. Начало формы

O'zbek tilidagi paremiyalar, shu jumladan maqol va matallarda o'zbek xalqining qadriyatlarini, urf-odatlarini va donoligini aks ettiruvchi madaniy kemtiklar mavjud. O'zbek tilidagi paremiyalar bilan bog'liq ba'zi madaniy xususiyatlarga nazarr tashlab chiqamiz

Mehmondo'stlik va saxiylikni anglatadigan maqollarda o'zbek xalqi madaniyatiga xos bo'lgan mehmondo'stlik va mehmonlarga iliqlik va saxiylik bilan munosabatda bo'lish muhimligini ta'kidlaydi.

Mehmon otangdan ulug',
Borini bergan uyalmas,
Mezbon borini qo'ysa, mehmon ozga sanamas.
Mehmon - aziz, mezbon – laziz
Mehmon kelar eshikdan, rizqi kelar teshikdan[12]

O'zbek xalqi orasidagi o'zaro mehr-muruvvatning go'zal ko'rinishlaridan biri bu ualrning mehmonavozligidir. Xalqimiz asrlar davomida o'zining mehmondo'stlik ananalarini saqlab kelmoqda va bu yaqqol o'zbek tilidagi paremiyalarda o'z aksini topadi. O'zbek xonadoniga mehmon kelishi yaxshilik belgisi, to'kin-sochinlik alomati, mehr-oqibat, muhabbat, insoniylik ramzi hisoblanadi. Zero, mehmon bilan birga uyga tinchlik-totuvlik, osoyishtalik va rizq kirib keladi, ko'ngilsiyohliklar, gina-kudurat ko'tariladi, qarindoshlar o'rtasida totuvlik rishtalari o'rnatiladi.

Yuqorida keltirilgan maqollarni lingvokulturologik jihatdan tahlil qilar ekanmiz, mehmondo'stlik kabi o'zbek madaniyatiga xos belgi odamlarda insonparvarlik, saxiylik, xushmuomalalik, xushfe'llik sifatlarini namoyon qilishi, mehmon kirgan uyga u bilan birga osoyishtalik kirishi nazarda tutiladi.

Mehmon mezbon tomonidan qadrlangani uchun ham uning uchun yangi ko'rpachalar yoziladi, mehmon uchun kundalik turmushda ishlatilmagan idish -tovoqlarda taom suziladi. Dasturxon ustida shirin suhbatlar quriladi.

Har bir xalqni o'ziga yarasha mehmon kutish udumi bor. Masalan, g'arb mamlakatlarida yoki fransuzlarda mehmon bironikiga borishdan avval albatta uy egasi shu kuni uyda bo'ladimi yo'qmi, uning vaqtiga qarab mehmonga borish kelishiladi va albatta o'zi bilan dasturxoniga tortiladigan birorta taom ham olib kelinadi. Lekin yer yuzida qaysi millat bo'lmasin, eshikdan kirib kelgan odamni hurmati joyiga qo'yilib kutib olinadi, u lazzatli taomlar bilan siylanadi.

2. Yoshi kattalarga hurmat va shu bilan birga donolik aks etganda, ushbu bayonot oqsoqollarga hurmat ko'rsatish va yoshlar bilan birga keladigan donolikni tan olishning madaniy ahamiyatini aks ettiradi:

Kattaga hurmatda, kichikka izzatda,
Qadrlasang qadring oshar,
Qadrsizdan hamma qochar;
Qadringga yetganni bil, qadrlabdi, hurmat qil.
Qadr bilmas qarindoshdan yaqindagi yot yaxshi.

3. Sabr-toqatning ahamiyati:

Sabr tagi sariq oltin.
Sabr tog'ni yiqitar.
Sabr - umr xazinasi.
Sabr -shodlik kaliti.
Sabr etgan yetar murodga,
Besabr qolar uyatga.
Sabr etgan - murodga yetgan.
Sabr qilgan moy oshar,
Olqish olgan ko'p yashar
Sabr qilsang, tuyaning yukini bo'ta ko'tarar.
Sabr qilsang, g'o'radan holva bitar,
Besabrlar o'z oyog'idan yitar.

Ushbu maqollar sabr-toqat va u keltiradigan mukofotlarning fazilatlariga madaniy ishonchni ta'kidlaydi. O'zbek xalqi sabr-qanoat qilish yaxshi hayot sari eltishi, go'zal fazilat egasi bo'lgan kishigina sabr qila olishi mumkin ekanligiga ishora qilgan asnoda ushbu maqollarni asrlar osha qo'llab keladi.

Xulosa. Til muloqot vositasi bo'lishdan tashqari, millat ideallarini himoya qilish va inson tabiatini anglashning o'ziga xos kaliti bo'lib xizmat qiladi. Tildan foydalangan holda kelajak avlodlar tarixiy rivojlanishning uzoq davrida shaxslar to'plagan hayotiy tajribalar, shuningdek, ularga saboq bergan barcha narsalar va turli sharoitlarda o'rganilgan ma'lumotlar haqida bilib olishlari mumkin.

Til madaniy va tarixiy tajribalarni etkazish vositasi bo'lib xizmat qilganligi sababli, ushbu tilda so'zlashuvchilar

o'zlarining madaniy merosi bilan chambarchas bog'liqdir. Til millatning tarixiy va madaniy o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradigan, shu millat to'g'risida lingvokulturologik ma'lumotni yetkazish vositasi sifatida etnik madaniy birliklarda (frazeologik birliklar, iboralar, maqollar va matallar, epitet, metafora, metonimiya, taqqoslash va boshqa birikmalar yordamida) yanada yaqqol ko'rinadi. Bundan tashqari, shu xalqning dunyoqarashi va dunyoning lisoniy tasvirini shakllantirishda o'ziga xos xususiyatlarini ifodalaydi. Masalan, o'zbek tilida tasvirlangan dunyo qiyofasi millatning etnokognitiv tabiati o'zbek millatining donoligi va hayotiy falsafasi shu tilda aks etadi va o'zaro bir-biri bilan uzviy bog'liq tushunchalardir.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayev X.D. Xalq maqollarining "Qutadg'u bilig" poetikasidagi o'rni va badiiy estetik funksiyalari: Filol.fan. nomzodi ...dis. T., 2005. – 152 b.
2. Amosova N.N. Osnovy fransuzskoy frazeologii.– M.: 1961. – 236 ct.
3. Anikin V.P. Mudrost narodov // Poslovitsy i pogovorki narodov vostoka. – M.: Nauka, 1961. – 76 s.
4. Ataxanova G.Sh. Nominasii "vozrast cheloveka" v kognitivnopragsmaticheskom i lingvokulturologicheskom aspektax (na materiale fran.azyka): Avtoref. dis.... kand.filol.nauk. – T., 2006. – 20s.
5. Vinogradov V.V. Osnovniye ponyatiya russkoy frazeologii kak lingvisticheskoy dissipliny. V kn.: Leksikologiya i leksikografiya. – M.,1977. –278 ct.
6. Vlixov, C., Florin, C. Neperevodimoye v perevode, - M., 1980. – 244 c. 95.
7. Shirinova R.H., Rakhimova G.A. and others. Representation of the national picture of the world in literary translation. International Journal of Advanced Science and Technology. Vol. 29, No. 5, (2020), pp. 1436-1445. https://www.researchgate.net/publication/340966581_Representation_of_the_national_picture_of_the_world_in_literary_translation?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmXpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InByb2ZpbGUiLCJwcmV2aW91c1BhZ2Z2U0iOiJwdWJsaWNhdGlvbiJ9fQ.
8. Rakhimova G., Narimonova Z., Otajonova S., Abdulxaeva M. Stereotypy and poetics of the endemic of recit. Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. 2019. T. 11. № 7. C. 966-969. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43249894>. <https://www.elibrary.ru/contents.asp?id=39218042>
9. Rakhimova, G.A, Kizi, A.I.M., Kizi, E.B.A., Ashurova, S.A, Kakharova, N.I. Literary translation and stylistic figures. (2019) International Journal of Recent Technology and Engineering, 8 (2 Special Issue 6), pp. 435-438. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85073424244&doi=10.35940%2Fijrte.B1082.0782S619&partnerID=40&mDOI:10.35940/ijrte.B1082.0782S619>
10. Степанов Ю. С. Концепт «причина» и два подхода к концептуальному анализу языка – логический и сублогический // Логический анализ языка: культурные концепты. М.: Наука, 1991. С. 5–14.
11. В. Гумбольдт. Центральная Азия, исследования горных хребтов. 3 рейса. 1843, 134-140.
12. O'zbek xalq maqollari – Ziyoz, uzbek_xalq_ogza_ki_ijodi/T.Mirzayev, A... · 2013-11-11 · 1988), A. Naumov (1985).